

Психологічне здоров'я особи і суспільства

УДК 141.7:159.9:316.6 (075.8)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ЯКИМА ЯРЕМИ (ДО 125-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Надія Гапон

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: haponnp@mail.ru

Розглянуто віхи життєтворчості видатного українського психолога Якіма Яреми. Із соціально-психологічного ракурсу проаналізовано його монографію “Українська духовність в її культурно-історичних виявах”. Висвітлено значення соціально-психологічних поглядів українського науковця для освітньо-соціалізаційних завдань сучасності, зокрема для теорії та практики національного виховання молоді. Ключові слова: психологія народів, соціальна психіка, екстраверсійність, інтроверсійність, соціалізація.

У першій половині ХХ ст. науковий світ Європи перебував під впливом ідей психології народів М. Лацаруса, Г. Штейнталя, В. Вундта. У їхніх працях ішлося про те, що головна сила історії – народ, або “дух цілого”, який виявляє себе в мистецтві, релігії, мові, міфах, звичаях тощо. А індивідуальна свідомість – лише його продукт, ланка окремого психічного зв'язку. Тому завдання соціальної психології формулювали як пізнання “духу народу”, відкриття законів духовної діяльності народу. Досліджувати психологію українського народу почав М. Костомаров (“Две русские народности”). Потім цю естафету підхопили О. Кульчицький, І. Мірчук, О. Субтельний, Д. Чижевський, В. Янів, Я. Ярема та інші. Серед творчих здобутків цих представників української діаспори – збереження національної, культурної ідентичності та світоглядної позиції, яка імпліцитно наявна в їхніх наукових доробках, та створення актуальних для державотворення філософських, культурологічних і політологічних концепцій.

Знаковою з цього погляду є монографія Якіма Яреми “Українська духовність в її культурно-історичних виявах” (1937) [5], яку високо оцінили в українських наукових колах того часу, назвавши “блискучою синтезою” з етнопсихології [4, с. 48]. Насамперед належну характеристику науковця дав В. Янів, назвавши Якіма Ярему першим фаховим українським психологом: “Як четвертий з черги, зайнявся систематично питанням української духовности в площині чисто теоретичній Яким Ярема. Тільки коли Костомаров – історик та етнограф... а Мірчук і Чижевський, власне кажучи, не психологи, а філософи, то Ярема – перший професійний психолог, який підійшов до теми з цілим апаратом модерної психо-

логії” [4, с. 48]. Основні положення праці Якіма Яреми “Українська духовість в її культурно-історичних виявах”, написаної більше 70 років тому, актуальні й нині. Великі трагедії українського народу: голодомори, масштабні депортації, нищення носіїв української духовності та традиції спричинили вияв тих негативних рис української ментальності, з якими Я. Ярема закликав боротися освітньо-виховними методами. Ще 1935 р. він висловив актуальну для сьогодення перспективу соціалізації: “держава сама себе засудила б на смерть, якби відмовилася від державно-громадянського виховання молоді та передала те виховання тим, що поруч або, частіше, проти держави схотіли б молодь виховувати...” [2, с. 80].

Упродовж останніх десятиріч освітні, психолого-педагогічні аспекти творчості Якіма Яреми вивчали педагоги О. Вишневський, С. Сухорський, Г. Васянович, Д. Герцюк, Т. Завгородня. Філософи О. Гринів, І. Абрамова аналізували його праці в контексті проблем української ментальності. Психолог І. Данилюк у навчальному посібнику з “Історії психології в Україні. Західні регіони (остання чверть ХІХ – перша половина ХХ століття)” (2002) досліджує здобутки Я. Яреми в етнопсихологічному контексті. Соціально-психологічний ракурс творчості вченого вперше стисло розглянуто у навчальному посібнику Н. Гапон “Соціальна психологія” (2008) для студентів вищих навчальних закладів.

Мета розвідки – проаналізувати працю Я. Яреми “Українська духовість в її культурно-історичних виявах” із соціально-психологічного ракурсу і з’ясувати значення його поглядів для освітньо-соціалізаційних завдань виховання української молоді.

Яким Ярема народився 23 вересня 1884 р. в с. Арламівська Воля (Мостиський район, Львівщина). У 1903 р. вступив на філософський факультет Львівського університету. Через три роки отримав стипендію для навчання в університеті міста Грац (Австрія), де й здобув фах філолога (німецька, старогрецька, латинська мови). Згодом працював професором гімназії в Тернополі, викладав логіку і психологію. 1911 р. в Тернополі познайомився з І. Франком, який згодом схвально відгукнувся про Я. Ярему як літературного аналітика деяких його творів. Я. Ярема ґрунтовно досліджував творчість Каменяра, про що свідчать його літературознавчі праці: “До проблеми ідейного змісту “ліричної драми” Івана Франка “Зів’яле листя” (1948), “Іван Франко та творчість Генріха Гейне” (1960).

На початку Першої світової війни Я. Ярему мобілізували до австрійського війська. У чині лейтенанта служив у гарнізоні Перемиської фортеці, де в березні 1915 року потрапив у російський полон і майже два роки перебував у саратовському таборі для військовополонених. Звідси разом з однодумцями надіслав вітального листа М. Грушевському, висловивши готовність служити справі українського державотворення. У листопаді 1917 року Я. Ярема повернувся в Україну, в Києві вступив до Української армії й у січні 1918 року захищав Центральну Раду під час більшовицького перевороту. Згодом боровся в Українській Галицькій Армії, збройні частини якої були інтерновані чехословацькими військами.

У Чехословаччині Я. Ярема – один із лідерів української еміграції 20-х рр., активний учасник її інституцій: фундатор Соціологічного товариства, вкладник Українського громадянського видавничого фонду, член Українського інституту

громадянства (1925), де комплексно вивчали суспільство. Після відкриття Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова працює професором кафедри філософії, згодом очолює кафедру педагогічної психології. Разом з відомою педагогом та психологом С. Русовою представляє українських педагогів на міжнародному з'їзді вчителів у Празі. У празький період (1920–1930-ті рр.) учений написав чимало праць: “Вступ до філософії”, “Педагогічна психологія”, “Психографія у школі”, “Проблема несвідомих психічних процесів”. (Більшість праць Якіма Яреми перевидано з 1991 р. завдяки старанням його сина Степана Яреми, який помер улітку 2008 року. Напередодні смерті С. Ярема у приватній розмові з авторкою статті розповів, що в його планах – опублікувати рукопис праці Я. Яреми “Проблема несвідомих психічних процесів” (1928)).

1930 року Я. Ярема повертається в Галичину, викладає в українській чоловічій гімназії в Тернополі. Серед його учнів – Патріарх Йосип Сліпий, який згодом вдячно згадував свого “високостойного професора” [1, с. 588]. У час жорсткої колонізації гуртує навколо себе прогресивних українських діячів, опікується культурно-громадськими справами українства, обговорюючи їх із Й. Сліпим, В. Щуратом, С. Людкевичем, В. Сімовичем та ін.

Від 1940 р. – дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук у Львові, згодом у Києві. У 1950–1962 рр. – завідувач кафедри іноземних мов Львівської академії ветеринарної медицини, активно досліджує літературознавство та лексикографію. 1991 року іменем Якіма Яреми названо у Львові вулицю – колишню Гайдара-бічну. (Яким Ярема помер 15 грудня 1964 року. Поховали його на Личаківському кладовищі у Львові).

1935 р. на Першому українському педагогічному конгресі у Львові учений виголошує головні положення своєї праці “Українська духовість в її культурно-історичних виявах”. З огляду на власні дослідження культури української нації, полемізує з поглядами М. Костомарова, В. Липинського, свого соратника періоду перебування в Празі Д. Чижевського. Ця соціально-психологічна праця засвідчила високий європейський науковий рівень автора. Я. Ярема використовує типологію К.-Г. Юнга “інтроверсія” – “екстраверсія”, аби розкрити особливості української психіки. Учений застосовує юнгівські концепти психічного світу людини до аналізу психіки великих груп – народів. Він пише: “Обидва ці психомеханізми є біологічно важливі. Завдяки екстраверсії ми, виходячи немов із себе назовні, пізнаємо й опановуємо об'єктивний світ... Натомість інтроверсія дозволяє асимілювати й опановувати нагромаджений матеріал нових вражень і спостережень” [3, с. 41–42]. Дію психомеханізмів дослідник переносить на функціонування соціальної психіки. Для розвивальної соціальності ці два механізми взаємодоповнювальні і забезпечують саморозвиток, самовдосконалення та поступ соціальної системи. Науковець зазначає, що в конкретній дійсності життя народу один із тих психічних механізмів може переважити, “утворюючи однобічні форми життя: 1) інтроверсійного типу з меншою успішністю в практичному житті й 2) екстраверсійного з перевагою активності назовні” [3, с. 42].

Застосовуючи Юнгіві поняття до соціальної психіки народів, Я. Ярема виокремлює однобічні (екстраверсійний або інтроверсійний) і повний (екстраверсійно-інтроверсійний) типи. Приклад однобічного екстраверсійного типу соціальної

психіки – стародавні римляни. Вони були “остаточно віддані своїм практичним ідеалам та інтересам, уміли їх переводити в життя з залізною енергією й безоглядною впертістю” [3, с. 42]. Однобічна інтроверсійна соціальна психіка (“духовність”), на думку вченого, притаманна індійському народові. Український науковець солідаризується з висловом Р. Тагора про те, що історія боротьби індійського народу за незалежність – це не історія політичних змагань, а лише змагань до духовних ідеалів [5, с. 44]. Інакше кажучи, крайності екстраверсійного культу матеріальності та сили, скерованої назовні, протистоїть однобічна інтровертованість. Індійський народ, який бажав “жити в тиші та глибокій задумі”, уперше зіткнувся з колонізаторською нацією, з державно-організованою “звірюкою-машиною”, яку неможливо здолати силою. На цьому тлі з'явилася філософія Ґандизму – культ внутрішньої сили й духовності. Я. Ярема пише: “Ґандизм – це в суті наш український сковородизм. Однак спіруталізм Ґанді, підкріплений духом симпатії індійського народу, зробив його “святим” вождем великого народу, індійським патріархом і місіонером. Сковорода ж, замкнувшись в егоцентризмі, зостався ціле життя космополітично настроєним українським філософом” [3, с. 45]. Аналізуючи видатні постаті народів, учений робить проникливі зіставлення. Порівнюючи постаті Сковороди та Ґанді, окреслює чимало спільного в їхніх світоглядних позиціях. Для українського й індійського колонізованих народів, їхнього народного духу характерне відчужене ставлення до зовнішнього світу, що виявляється в самозануренні, мовчазному протесті, ізоляції від суспільних подій, іронії над дійсністю.

Аналізуючи культурні вияви українського народу, дослідник спирається на чотири типові для української духовності особистості: І. Вишенський, Г. Сковорода, М. Гоголь, Т. Шевченко. Ці мислителі втілюють важливі в історичному розвитку пласти: час, територію, соціальні верстви. Науковець віднаходить у них спільні ознаки, притаманні національній психіці в кожний історичний період, і висловлює цікаві порівняння. Шевченко, зазначає Я. Ярема, є висловом духу співчутливої української соціальності “в протилежності до егоцентризму Сковороди та Гоголя. Вишенський, до певної міри, об'єднує в собі обидві протилежності. Основною спільною прикметою їх усіх є інтроверсія, яка конкретно знаходить свій вислів у культурі цінностей та ідеалів внутрішнього світу” [3, с. 67]. Однак, переконаний Я. Ярема, Шевченкова здатність дивитися на світ душею поєднана з активним перетворенням українського світу. Сполука цих двох постав, що окреслюють душевність-духовність творчої постаті Шевченка, переважила над егоцентризмом, започаткувала нову добу в українському житті, перейняту змаганням перевиховувати себе. Я. Ярема акцентує на потребі виховання в молоді “співчутливої шевченківської людини”, взаємозаступництва замість взаємопоборювання, зміцнення позитивних рис національної психіки, сформованих історично, та корегування слабких виявів української вдачі.

Окрім однобічних типів психічних постав народу, Я. Ярема розглядає всебічні типи, суть яких – у гармонійній, творчій співучасті обох психічних постав (екстраверсійності-інтроверсійності). Саме стародавні греки та їхня культура демонструють таку всебічність. “Греки були народом воїнів та мислителів, митців та торгівців, поетів і дослідників, теоретиків і практиків” [3, с. 46]. Ця сполука двох протилежних типів психіки характерна для культури Заходу. “Імперіалізм іде тут

у парі з пацифізмом, брутальність із гуманністю, матеріалізм із ідеалізмом” [3, с. 47]. Така двобічність зумовлює значну живучість культури Заходу. Її гнучкість, мінливість виявляються у швидких переходах від однієї протилежності до іншої (романтизм – реалізм, ідеалізм – патріотизм), у їхньому чергуванні. Як двобічну характеризує Я. Ярема й російську соціальну психіку (“духовість”). “Боротьба з усяким тиском ззовні на душу, шукання бога, релігійний містицизм – поруч із брутальною експансивністю назовні, ідеалізм і гідний подиву практицизм; індивідуалізм і дух колективізму, – все це складалось на загадкове обличчя Росії, робили її для Європи то страшною, то симпатичною” [3, с. 48].

Ґрунтовно аналізує вчений психічну поставу українського народу: через віхи історико-культурного життя, через яскраві постаті українських мислителів та продукти їх духу. Він вважає, що “українська духовість” у своїй основі виявляє низку прикмет однобічно інтроверсійного типу. У центрі “української духовості”: 1) внутрішній світ, культ духовності (змагання до ідеалу, моральної доброти і краси) і ставлення до всього з погляду його моральної вартості (моралізм); 2) скептицизм щодо сили соціального інтелекту та вартості його здобутків (техніки, економіки, освіти, політично-суспільної організації) й активності назовні. Це зумовлює переважання “емоціоналізму” соціальної психіки. Найвищі дотепер здобутки, на думку Я. Яреми, – у царині духовної культури (релігія, філософія, лірична поезія, народна пісня, мистецтво); 3) пасивна терпеливість (як форма аверсії), незацікавленість конкретно зовнішньою дійсністю доповнює портрет українця.

“З соціального боку, – пише Я. Ярема, – інтроверсія хитається між несоціальним егоцентризмом і соціальною загальнолюдською симпатією” [3, с. 102]. І далі автор стверджує, що результатом компромісу між крайнім егоцентризмом (переваги “я”-інтересу над громадським) і потребою соціальності є свободолюбний індивідуалізм, який впливає з духу української співчутливої соціальності, що з розумінням і пошаною ставиться до будь-якої чужої індивідуальності. “Українська співчутлива соціальність знайшла свій шлях як у релігійній та національній толерантності, в несприйнятті імперського насилля, так і в співчутванні з кожним, хто покривджений у своїх правах” [3, с. 102]. Несоціальний егоцентризм, посилений примітивним евідемонізмом, на думку вченого, був “розкладовим чинником” в історії українського організованого життя, зокрема – української державності. Несоціальний егоцентризм зводив нанівець кожне загальне творче зусилля. Відтак однобічність української психічної індивідуальності видатний психолог вбачає у недостатній екстенсивності народу назовні. Тривалі історичні “лихоліття”, які були наслідком передусім пасивного ставлення до реальної дійсності, щоразу спричиняли “нову душевну втечу від світу”. Саме недостатня екстраверсійність народу штовхала його назустріч новим зовнішнім випробуванням. І на ґрунті такої психології “виростала духовна культура, яка у свою чергу надалі виховувала народ” [3, с. 104].

Соціалізаційні завдання, які впливають з інтроверсійності соціальної психіки українців, для всебічного розвитку української людини досі актуальні. Найважливішими ці завдання є для освітніх інститутів соціалізації, які мусять чинити опір полю послабленої духовності. Я. Ярема досить гостро висловлюється про недоліки соціальної психіки й напрями морально-психологічного виховання

української молоді. “Мусимо, отже, випалити білим залізом з душ жовтаву ненависть до себе, зелену зависть до успіхів товаришів, синю злобу легковаження творчих одиниць, чорне інтриганство, блідий до смерті еґоцентризм, сіру безвільність, безбарвну безідейність, блакитне самсобіпанство, фіолетне рабство супроти чужої, а червону бунтівність супроти власної влади. Тоді виховна література, переведена в життя бурсами і доростом кружків Рідної школи, перетворить наше громадянство з розпинаючих і самопожираючих себе одиниць у здисципліновану суспільність, яка, осягнувши державу, зможе її задержати в руках” [2, с. 10]. Розглядаючи односторонність української психічної індивідуальності, Я. Ярема порушує питання специфіки соціалізації позитивних рис українського характеру в руслі соціалізаційних інститутів, зокрема освітніх закладів. Розвиток екстраверсійності соціальної психіки в сучасних умовах можливий через масштабні суспільні реформи, з подальшою адаптацією до європейського життя та якісних змін в освітньо-виховній роботі з молоддю. Очевидно, що ці завдання для розвитку української духовності на часі.

Свої соціально-психологічні погляди Яким Ярема найбільш повно виклав у праці “Українська духовність в її культурно-історичних виявах” (1937). Видатний психолог послідовно розкрив усі особливості української інтровертності та окреслив її соціальні чинники й наслідки. Він переконливо доводить, що українська соціальна психіка є не заскоружлим утворенням, а досить пластичною. Водночас учений наголошує на необхідності виховання національної психіки, системної освітньо-виховної роботи з молоддю задля зміцнення сформованих історично позитивних рис української вдачі та корегування слабких. Адже лише освіта є стратегічним механізмом відродження ментальності, інтелектуально-духовним ресурсом держави.

Література

1. *Кравченко О.* Яким Ярема (1884–1964) // У кн.: Шляхами Золотого Поділля. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983. Т. 3. С. 587–589.
2. Перший Український Педагогічний Конгрес. Львів: Накл. Т-ва “Рідна школа”, 1938. С. 16–88.
3. Яким Ярема. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
4. *Янів В.* Нариси з історії української етнопсихології. Мюнхен: Вид-во УВУ, 1993.
5. *Ярема Я.* Українська духовність в її культурно-історичних виявах. Львів: Накл. автора, 1937.

**SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL VIEWS OF YAKYM YAREMA
(TO THE 125TH ANNIVERSARY)**

Nadiya Hapon

Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenka Str., 41, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: haponnp@mail.ru

The article is devoted to Yakym Yarema's biography milestones and the analysis of his psychological monograph "Ukrainian psyche in its historic and cultural dimension" (1937). It enlightens the importance of the social and psychological views of the prominent Ukrainian scholar for the theory and practice of the youth national education.

Keywords: people's psychology, social psyche, extraversion, introversion, socialization.

Стаття надійшла до редколегії 19.02.2010
Прийнята до друку 28.03.2010